
Contribuții privind modernizarea Clujului

GYARMATI Zsolt

“Interesantul oraș al contrastelor originale”

Pe bună dreptate, Clujul se situează mai presus de celelalte orașe ardelenice și datorită prestigioaselor descrieri istorice cum subliniază istoricul Egyed Ákos.¹ Numeroși istorici de prestigiu au cercetat trecutul “orașului comorilor” dar nici unul nu s-a ocupat în profunzime de istoria modernizării acestuia. Numai Egyed Ákos s-a încumetat nu demult într-o amplă lucrare să estimeze aspectele dezvoltării civice clujene.²

Studiul de față nu trebuie considerat ca o descriere monografică a Clujului din vremea dualismului pentru că o asemenea realizare ar trebui să se bazeze pe o mai mare experiență în cercetarea științifică și ar necesita un spațiu mai mare. Apreciem că modernizarea Clujului în a doua jumătate a secolului XIX “de la numeroșii pași de început la multele succese ale modernizării lente”³ merită o mai mare atenție și, totodată, este un simbol permanent pentru cercetători. Jalonând ritmul mai rapid sau mai lent al progresului din viața urbei precizăm că obiectul cercetării l-au constituit urbanizarea și dinamica structuri sociale clujene. Totodată ne referim la presa vremii și la Universitatea de Științe Francisc Iosif, care au fost factori dinamizatori ai modernizării.

Urbanizarea

La jumătatea secolului trecut abia se vedeau semnele urbanizării de tip modern. Orașul avea încă un aspect medieval. Cunoscutul publicist de odinioară, Békésy Károly, relatează cu amărăciune în scrierile sale autobiografice despre această perioadă:

“În Clujul canalizat de acum, habar nu avem că pe străzi curgea apa murdară care umezea pereții caselor până la ferestre, iar când ploua aceste străzi inundate erau traversate de punți improvizate.”⁴ Cu timpul s-au făcut trotuare din pavele de calcar alb de Mănăștur, dar “când dogorea soarele oamenii umblau pe ele cu ochelari negri” preciza ironic Békésy. Piața centrală, pavată de asemenea, se remarcă prin clădirile arătoase, cu unul sau două caturi care o înconjurau. Pe la începutul anilor cincizeci, tânărul Kővári o prezenta ca fiind cea mai arătoasă în Transilvania “un patruleter cu clădiri așa de frumoase iar străzile drepte care pornesc ca razele îi dau un aspect așa de sistematic.”⁵

După încheierea pactului dualist în 1867, Clujul s-a regăsit greu din pierderea rolului său politic și administrativ, iar pe deasupra moștenea și o înapoiere pe plan economic. După un deceniu, în presă, care era glasul opiniei publice, se recunoștea atât de deschis: “Unirea (...) să recunoaștem cu sinceritate a avut un efect deprimant pentru dezvoltarea orașului nostru”⁶. Perspectiva istorică nu trebuie însă pierdută din vedere, astfel că

¹ Jakab Elek, Kelemen Lajos, Makkay László, Balog Jolán, B. Nagy Margit.

² Egyed Ákos: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I-II*. Miercurea Ciuc, 1997.

³ Imre Sándor: *Kincses Kolozsvár*, Budapesta, 1940, p. 5.

⁴ *Autobiografia lui Békésy Károly*. Manuscris la Biblioteca Academiei.

⁵ Kővári László: *Kolozsvár*. In *Magyarország és Erdély képekben*, (red. Kubinyi Ferenc - Vahot Imre), Pesta, 1853, p. 76.

⁶ “*Kelet*”. Cluj, 25. aug. 1877.

în anii treizeci ai secolului nostru Kós Károly făcea o apreciere foarte potrivită pentru statutul Clujului: “Deși niciodată, nimeni, nu a zis-o oficial și nici un act oficial nu-l consacră, Clujul este capitala Ardealului de sute și sute de ani”.⁷

Centru cultural și economic al Ardealului – conform tradiției – oraș liber regesc cu drept de autoconducere, Clujul avea până la sfârșitul secolului trecut încă, înfățișarea unui neglijat oraș provincial. Efectele benefice pe plan social și economic ale dualismului s-au repercutat relativ târziu. Situația precară de la mijlocul secolului trecut a fost depășită treptat. De o importanță covârșitoare în acest sens a fost racordarea la rețeaua “Căilor Ferate de Est” din Ungaria. Tronsonul Oradea-Cluj a fost inaugurat festiv la 7 septembrie 1870 și numai după trei ani “ghezășu” ducea mărfuri din Cluj până la Brașov. Totuși construirea acestei căi ferate trans-transilvane nu și-a arătat imediat efectele benefice pentru Cluj. După șapte ani de la apariția drumului de fier în publicația “Kelet” se afirma franc “Proiectul ăsta nenorocit al rețelei de căi ferate, prin care Clujul are numai un rol de tranzit dăunează mult dezvoltării traficului de călători și de mărfuri”.⁸ Se exprima astfel dezamăgirea că orașul comorilor n-a devenit un nod de cale ferată. Totodată Kővári László face aluzie la handicapul pe care-l reprezenta pentru modernizare lipsa spiritului concurenței. Acest prestigios monograf afirma în 1889 referitor la impactul drumului de fier: “Mărfurile străine au ruinat mica industrie în timp ce lipsesc coșurile fumegânde ale fabricilor.”⁹ Calea ferată nu a rezolvat problemele economice ale urbei dar, treptat, le-a ameliorat: a sporit numărul întreprinzătorilor s-a format rețeaua instituțiilor de credit, s-a intensificat ritmul construcțiilor. În 1871, în iluminatul stradal lămpile cu petrol au lăsat loc celor cu gaz, iar cu un an mai târziu a avut loc, printr-o coincidență, dărâmarea ultimei părți a zidului medieval și desființarea breslelor. Realizările bine chibzuite în perioada celor trei decenii premergătoare primului război mondial au fost pe măsura prestigiului de care se bucura urbea. Din anii optzeci s-a avut în vedere permanent înfrumusețarea orașului: reamenajarea pieții centrale, a străzilor, construirea clădirilor publice, extinderea rețelei telefonice și a celei de canalizare. Modernizarea orașului a devenit o prioritate publică “Urbanizarea alături de industrializare, spiritul civic și raționalitatea alcătuiesc structura dinamică a procesului modernizării”, așa cum precizează istoricul Gyáni Gábor.¹⁰

Între 1879 și 1908 la Cluj s-au cheltuit 20.072.080 coroane pentru infrastructură, orașul situându-se în acest plan pe locul cinci între orașele regești.¹¹ Este primul oraș ardelean care începe să edifice rețeaua de apă potabilă în 1887, precum și rețeaua de canalizare. Aspectul orașului se schimbă pregnant. Realizările arhitecturii moderne se impun mai mult în centrul locuit de familiile înstărite. La sfârșitul secolului au fost dărâmate clădirile îngrămădite în jurul bisericii Sf. Mihail, așa numitul “cuib de rândunele”, deschizând perspectiva unei piețe centrale demne de un mare oraș. Străzi înguste rămăseseră numai în jurul bisericii franciscane și a casei unde s-a născut Matia Corvinul, dar și ele încadrate cu clădiri cu etaj. În 1908 au fost pietruite 120 de străzi, ajungându-se la 425.444 m² suprafață de asfalt, în ajunul primului război mondial.¹² Industria cimentului și de preparare a asfaltului împlinește și ea atunci două decenii, satisfăcând solicitările din ce în ce mai mari pe care le primește. Modernizarea trotuarelor se face și prin înlocuirea pavelor de calcar cu cele de dăcit. Nu numai aspectul estetic a contat, ci și funcționalitatea. Oamenii se puteau plimba lejer, iar cafenelele își puteau extinde terasele pe trotuar în beneficiul curioșilor lor clienți.

Urbanizarea este jalonată și de creșterea numărului caselor cu etaj. În 1870 erau 243 case cu un etaj și 13 cu două etaje, ajungându-se în 1900 la 415 case cu un etaj și 43 cu două etaje, înregistrându-se chiar 3 blocuri cu 3 etaje.¹³ O rețea telefonică modernă intră în funcțiune în 1893,¹⁴ iar în domeniul iluminatului public se fac noi pași.

⁷ Kós Károly: *Kolozsvár*. In: “*Erdélyi Helikon*”, 1934, 382.

⁸ “*Kelet*”. Cluj, 25. aug. 1877.

⁹ Kővári László: *Kolozsvár közigazdasági fejlődése, iránya és feltételei*. Cluj, 1889, p. 6.

¹⁰ *A modern város dilemmái*, (red. Gyáni Gábor), Debrecen, 1995.

¹¹ Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapesta, 1912, 621.

¹² *Istoria Clujului*, (red. Ștefan Pascu). Cluj, 1974, p. 312.

¹³ Thirring G., *op.cit.*, p. 22.

¹⁴ Clujul a fost racordat încă în 1854 la rețeaua telegrafică.

O societate belgiană reușește să termine hidrocentrala electrică de pe Someșul Rece în 1906, pentru ca în anul următor 1416 becuri să-și reverse lumina de-a lungul a 218 străzi¹⁵.

Parcul Central, aleile au avut un rol multifuncțional în petrecerea timpului liber pentru orașele ardelenesti în curs de modernizare. Ideea înființării parcului Clujului¹⁶ a apărut la începutul secolului trecut, și în pofida găsirii terenului potrivit, realizarea planului s-a tot amânat. În anii premergători dualismului "Societatea Parcului" și notabilitățile orașului s-au ocupat de problema transformării grădinii Rákóczi într-un spațiu public de recreere care a devenit spre sfârșitul secolului un parc orășenesc de toată frumusețea. Aici s-au construit spații potrivite pentru teatrul de vară, gimnastică și sport, și un poligon. Chioșcurile, expozițiile în aer liber, lacul cu lebede dădeau o atmosferă deosebit de plăcută acestei zone de pe malul Someșului.

Circulația în urbe a fost modernizată printr-un tren urban cu aburi, omnibuzele din proprietatea hotelurilor și apoi prin apariția automobilelor. Din 1880 s-a dat în circulație linia ferată ce făcea legătura între gara feroviară și capătul străzii Mănăstur pe un itinerar în formă de T. Electrificarea acestei linii deși a fost planificată nu s-a realizat din motive financiare. Apreciatul ziarist Sütő Nagy László afirma cu ironie despre incertitudinile transportului clujean: "Orașul comorilor cu mireasmă de paciuli a renunțat la tramvaie pentru că domni și doamnele se plimbă cu trăsurile pe arcuri între străzile Mănăstur și Farkas (M. Kogălniceanu)"¹⁷. Trenul a fost scos din circulație dar șinele și tăblițele stațiilor au rămas parcă uitate o bună bucată de vreme. În schimb, la sfârșitul secolului peste 2000 de birje animau străzile Clujului. În 1914 nu mai erau decât 85, iar după primul război mondial cei 60.000 locuitori le duceau lipsa¹⁸.

Clujul era la sfârșitul secolului al XIX-lea, și, contemporanii o afirmau, orașul contrastelor. Urbanizarea n-a fost un proces plenar, mai ales că se simțea lipsa industriei și a comerțului modern. Și după modernizarea centrului, periferia avea un caracter rural. Nu degeaba spunea un contemporan că Clujul "este oraș și sat la un loc"¹⁹.

Cetățenii aspirau spre un nivel de civilizație urban, Békésy Károly scriind despre vremurile fericite de odinioară, se întreba de ce au nevoie "oamenii înstăriți, care aspiră către o viață tihnită, confortabilă, înfrumusețată de distracții nobile"²⁰. După părerea sa, făcându-se sacrificiile necesare, se pot face eforturi perseverente pentru a se amenaja drumuri spre terenurile destinate construirii de case, extinderea rețelei de iluminat, de apă, facilitarea amenajării de locuri de agrement și spectacole. Deși uzinele de apă funcționează din 1901, într-o statistică din 1903 erau numai 925 camere de baie, 1609 closete moderne și 535 de chiuvete la dispoziția clujenilor.²¹

În această scurtă privire de ansamblu asupra aspectului orașului, imaginea ar fi deformată fără menționarea problemelor nerezolvate ale urbanizării. Chiar oamenii acelei vremii și-au exprimat nemulțumirea față de ceea ce strica estetica orașului. Astfel în piața Emke (Avram Iancu), alături de impozante palate se afla un murdar târg de lemne și în continuare, o aglomerare de case țigănești, despre care Filep Gyula zicea că "este strigător la cer că se mai tolerează în centrul orașului un cuib de infecție și de potențiale incendii"²². În alte două cartiere țigănești, pe strada Lingurarilor și între pâraiele de la Mănăstur se trăia la fel de mizer. De fapt, în anuarul din 1902 al Societății Naționale de Sănătate Publică se specifica: "Dacă aruncăm o privire asupra condițiilor de trai ale muncitorimii clujene, parcă am vedea timpurile preistorice sau ne-am închipui eschimoșii". Referirea se făcea la muncitorii care trăiau aproape de centrul orașului, la sud de citadelă pe povârnișul șanțului. Printre bordeiele săpate acolo, pe cărările ce duceau la Someș era plin de gunoaiele ce se aruncau în râu. Această stare de lucruri dezagreabile aveau un efect demoralizator pentru oamenii vremii care ziceau că zona respectivă este vizuina "relelor, mizeriei și

¹⁵ Egyed Ákos, *op. cit.*, p. 112.

¹⁶ Mai amănunțit despre amenajarea parcului în studiul lui Kövári László, *A sétatér keletkezése és fejlődése*, Cluj, 1886. Despre atmosfera și atractivitatea parcului mai larg în Laczkó Géza, *Királyhágó*, Budapesta, 1938, Passuth László, *Kutatások*, Budapesta, 1966, precum și Gyarmathi Zsolt, *A korzó és a sétatér*, in "Művelődés", apr. 1999.

¹⁷ S. Nagy László, *Harc a végeken*. Cluj, 1935, p.130.

¹⁸ *Kolozsvári név és lakásjegyzék az 1914 évre*, Cluj, 1914, precum Katona Lajos, *Kolozsvár közúti közlekedése*. In *Kolozsvári Szemle*, 1942, 1.

¹⁹ Békésy Károly, *Kolozsvár*, Cluj, 1903, p. 19.

²⁰ *Ibidem*, p. 58.

²¹ Rigler Gusztáv, Filep Gyula, *Vezető Kolozsvár városában*, Cluj, 1903.

²² Filep Gyula, *A kolozsvári munkáslakásokról*, Cluj, 1902, p. 8.

epidemiilor.” Într-o situație ceva mai bună, dar totuși mizeră trăiau muncitorii de pe străzile Holdvilág, Gheorgheni, Új Szén. Din lipsa izvoarelor, după un veac, este greu de apreciat în ce măsură se conștientizase pentru oamenii de atunci problemele de trai și de sănătate ale celor mai defavorizați, a căror pondere în totalul populației era relativ mic. Autoritățile nu s-au prea preocupat de ei, iar presa a reflectat și ea sporadic, aceasta trăgând totuși semnale de alarmă: “Problema muncitorească zguduie pământul de sub noi (...) și acest fenomen trebuie să ne pună pe gânduri.”²³

Universitatea

Clujul s-a bucurat de faima unui oraș al instituțiilor, al școlilor, de centru cultural întâi-stătător în Ardeal, iar capitalul său spiritual, alături de comerț și meșteșuguri l-au făcut posesor de comori. Faptul că era un oraș a școlilor, reiese și din următoarea statistică. În 1914 erau 16 grădinițe, 19 școli primare, 10 școli ajutătoare și agricole, 3 școli de ucenici și 3 licee.²⁴ În procesul de formare a intelectualității și promovare a științelor, pași decisivi s-au făcut în 1869, prin înființarea Școlii Superioare de Agronomie și mai ales în 1872, prin deschiderea Universității de Științe.²⁵

Universitatea s-a situat de la bun început la loc de cinste printre instituțiile orașului. Deschiderea sau închiderea anului universitar, decernarea titlurilor de doctor, precum și alte festivități, erau într-un fel și festivități ale urbei.²⁶ Profesorii erau animatorii diferitelor asociații și societăți, se făceau ascultați în societate, afirmându-se cu eficiență în propășirea Clujului la sfârșitul veacului trecut. Clădirea centrală a Universității a fost construită între 1893-1902.²⁷ A devenit evident încă atunci că această Universitate era promotoarea viguroasă a culturii maghiare. Parcurgând cu atenție lista absolvenților din perioada 1872-1919, putem constata că Universitatea din Cluj “a fost un forum de educație al popoarelor din Ardeal”²⁸. Activitatea Universității a fost pulsul Clujului și a tot Ardealului, “a fost un suflet aparte, care până în 1918, de-a lungul a 46 de ani, prin studenții săi, a străbătut întreaga țară prin faptul că aceștia erau transmițătoții științei magiștrilor lor”²⁹.

Presa

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea presa a jucat un rol esențial în procesul de modernizare și urbanizare. Presa a fost nu numai un mijloc de informare, ci și mijlocul clasic de formare al opiniei publice. Din paginile ziarelor, cititorului i se sugera, i se impunea chiar, să se ocupe zilnic de treburile publice, să se refere critic la acestea, determinându-se astfel deprinderea de a face politică, de a se implica în viața socială.

Kristóf György se referea în felul următor la organele de presă dinaintea pactului dualist. “Foile noastre păstrând și apărând cultura națională, popularizând cuceririle științei au revendicat pentru națiunea maghiară constituționalismul, dreptul istoric și dreptatea în politică”³⁰.

Creșterea importanței presei se poate demonstra cu cifre.³¹ În 1867 la Cluj apăreau numai 5 ziare, numărul lor crescând în 1907 la 26, iar cel al revistelor la 12. După unirea Transilvaniei cu Ungaria, deși Clujul pierde din rolul politic pe care îl avusese, valoarea presei clujene pe plan național rămâne la o cotă ridicată și datorită unor cunoscute nume, precum Petelei István și Bartha Miklós.³²

²³ *Ibidem*, p. 11.

²⁴ Mai pe larg despre istoria Universității, vezi: *Magyar kir. Ferenc József tudományegyetem Almanachja*, Cluj, 1873-1918. Márki Sándor, *A m. kir. Ferenc József tudományegyetem története, 1872-1919*, Budapesta, 1942.

²⁵ La început s-a ținut în sala mare a Teatrului, apoi în aula noii clădiri.

²⁶ *Istoria Clujului*, p. 315.

²⁷ Aici a început anul școlar 1895 și s-a permis accesul la studii universitare femeilor (la drept și medicină).

²⁸ Makkay László, *op. cit.*, p. 14.

²⁹ Imre Sándor, *op. cit.*, p. 10.

³⁰ Kristóf György, *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867-1919)*. In *Magyar Könyvszemle*, Budapesta, 1938, p. 41.

³¹ *Ibidem*, p. 50.

³² Horosz Béla, *Kolozsvár, az ország második sajtóvárosa*. In *Kolozsvári Szemle*, 1943/4, 286.

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea crește rapid numărul publicațiilor. Amintim doar câteva: "Kolozsvári Közlöny" (Monitorul Clujului, 1882-1904), "Kolozsvár" (Clujul, 1887-1897), "Magyar Polgár" (Cetățeanul maghiar, 1884-1904), "Erdélyi Híradó" (Vestitorul Transilvănean, 1888-1902). După primul război mondial se mai mențin "Ellenzék" (Opoziția, 1880-1944), "Újság" (Ziarul, 1899-1927), "Kolozsvári Hírmondó" (Vestitorul Clujului, 1908-1919). Acestea din urmă prin conținut, stil și tiraj au depășit cu mult prestața ziarelor locale, impunându-se într-o arie mai largă. Ele s-au dedicat însă foarte mult propășirii Clujului. Scoatem în evidență importanța deosebită a ziarului Opoziția, impregnat de spiritul incisiv a fondatorului și totodată redactorului său șef Bartha Miklós.

Majoritatea articolelor de ziar apăreau nesemnate sau numai cu inițialele autorilor, însă știm că redactorii și proprietarii ziarelor erau mai ales profesori universitari, scriitori, ziarști profesioniști din Budapesta sau juriști.³³

După aprecierile lui Gustave Le Bon, forța cotidienele constă în faptul că pe lângă inițiativa pe care o au în formarea opiniei publice ele percep schimbările de mentalitate și pentru a nu-și pierde cititorii se adaptează acestora pentru a fi mereu competitive.³⁴ Acest lucru este valabil și la Cluj și așa cum arăta Békésy Károly în scrierile sale autobiografice "încă atunci, (când își începuse cariera de ziarist) am învățat prin experiențe amare că ziarul trăiește în măsura în care reflectă ideile scumpe ale cititorilor și nu ale redactorilor."³⁵

Prestigiul și aprecierea de care se bucurau ziarurile care criticau înapoierea economică și anomaliile vieții sociale era determinat din păcate de culoare lor politică.³⁶ Kristóf György, analizând rolul presei ardelenice din perioada dualismului, arată că "în hățșul presei de partid se ascundeau interese private și de aceea goana după profit o aservea, chiar dacă patriotismul și cultura elevată ascundeau acest fapt."³⁷

În concluzie, presa epocii respective, dincolo de culoarea politică, tiraj, longevitatea ziarelor, ea a jucat un rol determinant în procesul modernizării, facilitând interacțiunea dintre "dezvoltarea economică, libertățile cetățenești, știință, artă și prosperitate."³⁸

Societatea

În deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea în societatea maghiară burghezia începe să-și facă simțit rolul.³⁹ Prin îmburghezire se înțelege evoluția ce marchează desprinderea de feudalism, prin afirmarea unui nou sistem de valori, mod de viață și ocupații. În spațiul central-european (cu o anumită diacronie) procesul începe în anii 1830. Termenul de "burghez" circumscrie în sens restrâns statut social, un mod de viață și un ansamblu de ocupații.

Urmările revoluției și ale războiului de eliberare de la 1848-1849, deși soldate cu victoria forțelor conservatoare, pe termen lung dovedesc că prefacerile burgheze sunt ireversibile. Clujul reflectă în acest sens situația socială complicată a Ardealului. Kővári László precizează în 1843 că spectrul social deosebit de larg al societății este reflectat pe plan local cel mai bine în incinta teatrului: "în balcon se află studenții de toate naționalitățile și poporul de rând, la parter întreprinzătorii, industriașii și comercianții, în unele loje și pe locurile rezervate nobilii, iar în lojele centrale aristocrații."⁴⁰

Modernizarea făcută cu pași mărunți nu are impact imediat în societate. Demnitarii care-și îndepliniseră atribuțiile conform cutumelor sunt din ce în ce mai puțin în centrul atenției.⁴¹ Căpitaniii județeni rămân formal, până în 1941 în calitate de căpitani districtuali, dar cu atribuții care se schimbă complet.

³³ Kristóf György, *op.cit.*, p. 50.

³⁴ Gustave Le Bon, *A tömegék lélektana*. Budapesta, 1913, p. 141.

³⁵ *Autobiografia lui Békésy Károly*. Manuscris la Biblioteca Academiei.

³⁶ De exemplu "Erdélyi Hírlap" (1906-1908), care a apărut pentru scurt timp sub redacția profesorului universitar Posta Béla.

³⁷ Kristóf György, *op.cit.*, p. 61.

³⁸ "Magyar Polgár", Cluj, 23 apr. 1873.

³⁹ Despre consolidarea burgheziei maghiare în operă de sinteză a lui Gerő András: *A magyar polgárosodás*, 1993.

⁴⁰ Kővári László, *Kolozsvár*, în *Magyarország és Erdély képekben*, (red. Kubinyi Ferenc, Vahot Imre), Pesta, 1853, 76.

⁴¹ "Corpul celor zece" în administrație era un organ executiv mai ales în domeniul ordinii publice. Mai pe larg, vezi: Puskás Lajos, *Tizedesség és a kolozsvári tizedesek*, Cluj, 1942; Csizmadia Andor: *Tizedesek a régi Kolozsváron*, Cluj, 1942; Csörtán Márton: *A kolozsvári tizedes szervezet*, în "Hítel", Cluj, aprilie 1943.

După 1867 burghezia duce o luptă aprigă împotriva aristocrației care se cramponează de privilegiile sale sociale, care nu mai sunt susținute de o forță economică pe măsură. Clujul se situează în acest sens pe linia unei tradiții pe care “Magyar Polgár” (Cetățeanul Maghiar) o prezintă cu mândrie ca fiind “împotriva privilegiilor aristocrației proprii unui oraș dintotdeauna burghez.”⁴²

Într-un studiu din 1889 al lui Békésy Károly reiese că: “orașul de meșteșugari a devenit un oraș de funcționari, iar structura socială lineară a devenit mult mai diversificată datorită ocupațiilor și demnităților.”⁴³ Direct proporțional cu această stratificare se formează diferite asociații: cazinoul aristocrației, cercurile de funcționari sau profesori, asociația industriașilor, societatea de lectură a celor din suburbia “Hóstat”, etc.

La Cluj fiecare pătură socială era bine delimitată în funcție de tradiție, avere și grad de cultură. Spre deosebire de Oradea sau Timișoara, Clujul era un oraș mai puțin prosper, “nu erau latifundiari, nu era risipă de bani, ci mai degrabă un fel de fală de patrician, un joc al nuanțelor sociale” – își amintește Passuth László.⁴⁴

Aristocrații și grupul restrâns al magnaților alcătuia elita societății, dar și ei – față de marea nobilime maghiară, cu ale lor palate cu două etaje în centru și cu cele câteva sute, maximum o mie de iugăre de pământ – erau săraci. Rolul ei politic scăzuse după revoluție, dar își păstrează fizionomia. Din relatările contemporanilor, al memorialiștilor, reiese că aristocrația ardeleană nu prea și-a schimbat componența.⁴⁵ Era un grup social închis, fără căsătorii în afara sa, cel mult în grupul nobiliar imediat inferior ierarhic. Majoritatea magnaților trăiau numai iarna în oraș, vara avându-și reședința pe moșii.

Modelul în societatea urbei nu putea fi dat de această categorie închistată, ci de *clasa mijlocie*. Aceasta era eterogenă prin anumite tradiții, prin mod de viață și prin activitățile cotidiene, liantul ei fiind acea cultură pe care și-au însușit-o în liceele Clujului.⁴⁶ Nivelul superior al acestei burghezii o formau așa ziii domni din clasa mijlocie, care se diferențiau și ei. Nobilii cu moșii nu prea mari, industriașii prosperi și profesorii gimnaziilor se situau pe același plan prin comportament, cens, cultură și funcții. Creșterea rolului intelectualității poate fi reliefată prin ponderea de 25% pe care o dețineau împreună: profesorii, învățătorii și tineretul studios în 1908. Menționăm că dintre locuitorii urbei ce împliniseră 6 ani 71,6% știau să scrie și să citească.⁴⁷

Este bine să se știe că moșierimea mijlocie și mică, cu mici excepții nu s-a situat pe unda dezvoltării capitaliste, păstrând în schimb ifosele unui comportament nobiliar. Împânzind aparatul administrativ după 1867 ea s-a plasat pe o pantă alunecoasă a societății.⁴⁸

Mica burghezie, aflată la baza clasei de mijloc era animată deopotrivă de ambiția ascensiunii și frica de degradare a statutului ei. Micii întreprinzători au reușit să evite transformarea lor în muncitori industriali sau zilieri. Alte grupuri mic burgheze erau funcționarii de tot felul, de la școli, poștă, căile ferate. Mica burghezie forma clasa cea mai numeroasă, peste zece mii de oameni instruiți, incluzând și pe industriași, negustori, chiar și pe țăranii din Hostat, care se mândreau de asemenea că sunt clujeni.⁴⁹

Muncitorimea era pătura nouă a societății burgheze. În ansamblul populației orășene se distingeau în funcție de ocupație, două categorii de bază: muncitorii industriali și muncitorii în domeniul transportului și comerțului. Din pricina slabei dezvoltări a industriei clujene a doua categorie este mai relevantă.⁵⁰

Muncitorii calificați se distingeau printr-un oarecare nivel de cultură. Ei se mobilizau în sindicate și asociații profesionale. În 1869 s-a înființat Uniunea Generală a Muncitorilor cu scopul grupării tuturor branșelor care însă n-a răspuns pe termen lung scopului pentru care a fost creată. În primii ani ai secolului nostru numărul muncitorilor

⁴² “Magyar Polgár”. Cluj, 23. apr. 1873.

⁴³ Békésy Károly, *Kolozsvár közigazgatási múltja és jelene*. Cluj, 1888, p. 17.

⁴⁴ Passuth László, *Kutatások*. Budapesta, 1966, p. 135.

⁴⁵ Vezi lucrările lui Jakab Elek, Kővári László, Békésy Károly, Passuth László.

⁴⁶ Despre clasa mijlocie maghiară, vezi Tökéczki László: *A magyar középosztály*. In *História*, 1996, 5-6.

⁴⁷ Makkay László, Vásárhelyi Emil, *Kolozsvár*, Cluj, 1942, p. 49; Kelemen Lajos, Fodor János, *Kolozsvári kalauz*, Cluj.

⁴⁸ Egyed Ákos, *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I-II*. Miercurea Ciuc, 1997, p. 30.

⁴⁹ În 1870 se înregistrau 2481 muncitori, vezi *Népszámlálás*, 1870, 297-319. (ambele categorii de muncitori).

⁵⁰ În afară de producerea de: făină, spirt, cărămidă, parchet, lumânări, săpun, sobe nu se prea poate vorbi de producție industrială, vezi Kővári László: *Kolozsvár közigazgatási fejlődése, iránya és feltételei*. Cluj, 1889, 13.

a crescut, însă nivelul de trai precar era o sursă permanentă de mișcări revendicative, care erau privite cu tot mai multă atenție. Profesorul universitar Filep Gyula se gândea la implicațiile patriotice ale chestiunii muncitorești, precizând: “Muncitorul este privit astăzi ca maghiar, dar dacă condițiile sale de viață nu se îmbunătățesc, este o problemă de timp când va deveni cosmopolit.”⁵¹

Urbanizarea și procesul de îmburghezire erau însoțite firesc de sporul populației urbei și de schimbarea componenței sale. La cumpăna dintre veacuri a sporit cu 42,92%, dar nu atât datorită sporului natural, care a rămas scăzut.⁵² Recensămintele realizate o dată la zece ani dezvăluie și raportul dintre cei născuți în oraș și venetici.⁵³ În 1871 cei veniți în oraș reprezentau numai 18,09%, în 1880 o jumătate din populație, iar în 1900 ponderea băștinașilor scade la 46,55%. Tot atunci, clujenii se cunoșteau în mai mică măsură, decât locuitorii altor orașe cu o populație de 40-50 de mii de locuitori. Cauza este fără îndoială stabilirea în oraș a unui număr mare de funcționari, de fapt procesul continuu de primenire a populației și, mai ales a clasei mijlocii.

Extremele edificiului social al urbei erau cel mai evidente dacă priveai palatele bancherilor, aflate nu departe de viziunile din apropierea citadelei ori bordeiele țiganilor de lângă târgul de lemne. Elita societății încerca să păstreze artificial distanța față de clasa mijlocie. Intelectualii progresiști ai epocii remarcă că este nefiresc ca “oaspeților de seamă să li se rezerve locuri speciale în cafenele.” Astfel Török Gyula scria cu indignare în 1906 că: “Acest loc împrejmuit este singurul cusur și motiv de rușine pentru acest restaurant select (...) pentru că este o absurditate socială ca grupul mai restrâns al magnaților să-și permită să-și rezerve 5 m².”⁵⁴

Astfel de situații nu dănuie multă vreme, întrucât evoluția societății se face în direcția progresului. La balurile juriștilor, ori la cele cu scop caritativ, fii de burghezi invitau la dans fete de magnați, “însă pentru a nu se înfiripa iubiri pătimase, din ambele grupuri privirile iscoditoare ale stăpânelor balului țineau situația sub control”, consemnează în notele sale autobiografice contele Kemény János.⁵⁵ După primul deceniu al secolului nostru, deși în cafenele parcă rândurile de mese mai priveau provocator, între magnați și profesorii universitari nu mai era o prăpastie de netrecut, ci aceștia “se întâlneau des, la un pahar la “mesele artiștilor”, unde artiștii Teatrului Național, scriitorii și ziariștii se întâlneau în mod tradițional.”⁵⁶

Ambivalența modernizare-tradiție nu era specifică numai Clujului, ci așa cum remarca Hanák Péter: “Sunt puține țările de pe continentul nostru unde timpul trecut și cel prezent este atât de întrepătruns ca în Ungaria.”⁵⁷

Concluzii

În cercetarea dezvoltării unui oraș din provincie în perioada dualistă trebuie avut în vedere rolul capitalei care s-a bucurat de o atenție deosebită și a absorbit în mare măsură resursele țării.

Clujul a reușit să-și cucerească un rol fruntaș în domeniul învățământului și al culturii, deși a rămas în esență un cuib al bârfelor, cum afirma Passuth László.

Provincialismul și rămânerea în urmă pe plan economic au pricinuit frânarea dezvoltării Clujului. Lipsa marii industrii, a marilor bănci, a investițiilor de anvergură și-au făcut simțit efectul. În pofida acestuia, spre deosebire de alte orașe de provincie, elita Clujului s-a mobilizat în mare măsură pentru propășirea urbei lor.

Sub aspect demografic, orașul comorilor nu numai că a înregistrat un spor continuu și o “diluare” a populației, evoluție ce a marcat formarea unui spectru social deosebit de larg. Firește, forța modernizării s-a datorat burgheziei. Edificiul social, în ansamblu nu s-a bipolarizat.

⁵¹ Filep Gyula: *A kolozsvári munkáslakásokról*. Cluj, 1902, p. 8.

⁵² Între anii 1901 și 1908 s-a înregistrat un spor de 2.364 de persoane, dar de fapt a fost era de 12.000. Vezi Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*, București, 1981, p. 291.

⁵³ Schimbările numărului populației Clujului în perioada dualismului: 1870 – 26.638, 1880 – 30.363, 1890 – 35.855, 1900 – 46.670, 1910 – 60.808. vezi: *Magyar statisztikai közlemények*. Ediție nouă I. Budapesta, 1983, 55; *op.cit.*, 5. Budapesta, 1907, 33. *op.cit.* 61, 33-34. Thirring Gusztáv, *op.cit.*, p. 52-54.

⁵⁴ Citat de Domokos Mátyás, Török Gyula: *A zöldköves gyűrű*. In *Hunyadi Sándor családi albuma*. Budapesta, 1956, 9.

⁵⁵ Kemény János, *Kakukkfőkák*, București 1972, 164.

⁵⁶ Passuth László, *op.cit.*, 35-36.

⁵⁷ Hanák Péter: *Századvégi képeklap. Lázasok a közép-európai kultúrában*. In *História*, 1996, 5-6.

Am încercat, folosindu-ne și de izvoare istorice mai puțin cunoscute să marcăm luminile și umbrele evoluției Clujului din vremea dualismului. Dar întrucât procesul modernizării este deosebit de complicat, cunoașterea sa incumbă continuarea cercetării istorice.

CONTRIBUTIONS TO CLUJ MODERNIZATION DURING 1867-1914

(Abstract)

The aim of the study is to analyse two segments of modernization during dualist period (urbanism and bourgeoisie) using new sources of information.

Regarding urbanism, our research is concentrated on more important aspects like streets, sewerage system, lighting, traffic and the consequences of railways. On the other hand, modernization was not followed by essential changes in society structure. The lack of industry had as a consequence the increase of the middle class society; so, periods of progress and also regress can be distinguished. University and press had ended a great impact on the epoche.